

közép-európai belső felülemelkedettség, a szűkebbnek egy tágabb horizont birtokában való kritikus vállalása adekvát kifejezését Ady autochton, s mégis a világirodalom vérkeringésében áramló lírájában találta meg. A megelőző fok, két nagy korszak között választóvonal és összekötő kapocs Vajda János és Silvije Strahimir Kranjčević költészete.

Milosevits Péter

Hat lappangó Kosztolányi-kritika

Réz Pál érdeméből 1958 óta kezünkben vannak Kosztolányi Dezsőnek kortársairól írt kritikái, cikkei, tanulmányai (*Írók, festők, tudósok*): a két kötet majdnem háromszor annyi írást ad közre, mint Illyés Gyula hasonló régebbi gyűjteménye, a *Kortársak*. Réz Pálnak a közelmúltban megjelent Kosztolányi-összeállítás, az *Egy ég alatt* lényegében az *Írók, festők, tudósok* anyagát adja. Lényegében, mert néhány idősebb alkotó (Ábrányi Emil, Eötvös Károly, Kozma Andor, Mikszáth Kálmán és mások), akiknek csak utolsó évei estek Kosztolányi indulásának idejére, átkerült a *Látjátok, feleim* kötetbe, másrészt mert az *Egy ég alatt* 13 írással többet nyújt, mint az *Írók, festők* (Lányi Ernő, Herczeg Ferenc, Palágyi Lajos, Lakatos László, Reményi József, Földi Mihály, Sértő Kálmán stb.). De az *Egy ég alatt* még mindig nem az utolsó szó: kimaradt belőle hat olyan kritika, amelynek itt lenne a helye. Melyek ezek?

Budapest. Költemények. Írta: Elek Alfréd (Magyar Szemle, 1906. aug. 2, aláírás: K. D.). Eleknek ez volt az első kötete (még egy jelent meg 1912-ben.) Hiába ígéri, hogy: „*A tollamat csak új eszme vezérli, S dalaimnak a köntöse se régi*” – régi a költészetében minden. Lendületes, de nem eredeti, szögezi le Kosztolányi, és Makai-, Reviczky-hatásokat említ. Hozzátehetette volna Komjáthy Jenőt is: Elek az ő módján istenül, és dörög a „kéjgelő paloták” előtt: „*Lekem tűzét szikrázva szórom szerte, Lángra gyúl tőle az örömtelen, Hitetlent megtanítok szeretetre: A jó, a szép vallását hirdetem.*” Van ezekben a versekben múzsa, lányka, nektár, ajk, üdv, zsarnokság, kéjnek pohara, lant, dal, gúnykacaj – akár az 1840-es évek almanachlírájában. „... minden hibája abból származik, hogy nem ma él” – állapítja meg Kosztolányi. Tanácsa: álljon a saját lábára. Elek nem tudta megfogadni a kritikus intést.

A *Négy verseskönyv (A Hét, 1908. júl. 26, aláírás: K. D.)* röviden bírál négy költőt: két jelentéktelen öreget (a dilettáns „dr.” Szász Károlyt meg az újságírásból a Parnasszusra három kötettel kiránduló Ihász Aladárt), valamint két akkor induló fiatal: Hangay Sándort (aki később többször kiadott rosszfajta háborús verseket és prózát írt) és Drózdly Győzőt. Kosztolányi fölénnyel, oktatóan kritizál, mintha nem is huszonhárom éves lenne, egyetlen lírai kötetet a háta mögött.

1909. február 21-én rövid és névtelen kritikát hozott *A Hét: Bazsalikom. Erdélyi Zoltán költői elbeszélése*. A február 28-i szerkesztői üzenet szerint írója Kosztolányi Dezső. Kevés éles, támadó bírálata van költő-kritikusunknak. Az említett ezek közül való, talán a legkorábbi. Erdélyi, ez a szorgalmas műkedvelő, aki írt lírát, epikát, drámát, elbeszélést, regényt, operettszövegeket, gyermekdarabokat, monológokat „fiatal lányok számára”, megérdemelte a keménységet. A lapos, dzsentricsőtű, Byront és Puskindat másoló *Bazsalikom*ra Nádasy-díjat kapott. Ennek ürügyén Kosztolányi a bíráló eljén támadta Vargha Gyulát, Lampérth Gézát és az Akadémia díjazottait, majd ízekre szedte a *Bazsalikom*ot: Erdélyi „*dróttalan táviró költeményt írt költészet nélkül, regényt emberek nélkül és verseket – égbekiáltó, lapos verseket – invenció, csiszoltság és természetesség nélkül... Sírásra és káromkodásra készítő könyv... könyvszagú irodalmiság... mintha szalmát és csikorgó homokot rágnánk...*”

Hogy milyen tartalmat milyen eszmeiséggel formált meg Erdélyi Zoltán, azt nem tudni meg a kritikából. Ehhez elő kell ásnunk a bíráló művecskét. Véghy, a „derék” dzsentri elveszti „ősei birtokát”, meggyűlöli a „hont”, Amerikába vándorol. Ott – természetesen – vagyont szerez, majd dajkája hívására meg a bazsalikom illatára hazacsábul. Ez a cselekmény, nyakonöntve az uralkodó osztály felszínes és a nép demagóg bírálatával, kuruckodással, antiszemitizmussal, szocializmus-ellenességgel, a szabadságharc előtt is avatag nemesi-nacionalista eszmeiséggel. Kosztolányi minderről nem szólt, neki csak a gyöngye művészi megformáltság ellen volt kifogása. Ritka nála ez a támadó hang, s alighanem ezt is felröptette neki a konzervatív irodalmi tábor, amikor a világháború alatt a költő sikertelenül kéredezkedett a Petőfi Társaságba.

A *Húsvéti könyvekről* (Élet, 1909. ápr. 25, aláírás: Vampa) három miniatűr kritikát illeszt össze hosszabb cikké. (Vagy tíz éve Faragó Vilmos írt hasonlókat az *Élet és Irodalomba*: újszerűen látszott a mód, de Faragó csak ráérezett arra, amit Kosztolányi majdnem hatvan évvel azelőtt művelt.) A kritikus jóindulatúan szól a 15 éve verselő Farkas Imréről, elismervén, hogy az ő költészete jelent bizonyos színvonalat, Kimutatja fejlődését a „*precieux, sápkóros, parfümös finomság*”-tól a „*régi szalonok gyengéden melankólikus romantikájáig*.” Kuthy (Térey) Sándort dicséri: „*finom, diszkrét, izléses tónusokat keres*”, nagy utakat tesz meg egy jelzőért. Ez a dicséret alkalmat ad Kosztolányinak arra, hogy jobbra és balra sújtson egyet: „*Ez ma, mikor még legjobbaink is útszéli irodalmi vitatkozásra használják föl a verseket, s azon iparkodnak, hogy nagyot koppintsanak egymás fején, magában is érdem.*” Kosztolányinak nincs igaza: az útszéli hangú vitatkozás egyes konzervatív irodalmárookra volt jellemző, akiknek írásai nemegyszer a katolikus *Élet* című irodalmi lapban jelennek meg – esetleg éppen költők jegyzetkéinek szomszédságában... Érdekes: Kosztolányi nem teszi szót Kuthynál az erős Ady-hatást; a jelzőket (nagy, szent, bolond, bús stb.), a szóhalmazásokat („Itt nincs várás, hívás, gyűlölség, Keserűség, örület, láрма”; „Mennyi jaj, akarás, átok”), a háromszavas címekeket (A fehér hegedű, A halál tornáca, A lelkünk palotája, Az égő híd). Mindezek – rímritkázással, a rövid és hosszú sorok összecsengetésével, a refrén sűrű használatával, a határozó-dúskálással – szinte Ady-epigonnak mutatják az induló fiatallembert.

A harmadik bírált mű Gellért Oszkárnak *A deltánál* c. verskötete. Ez hatott „*a legmélyebben*” a kritikusra (annyira azért nem, hogy külön írást szánt volna rá...), szereti „*elvontságát*”, „*homályosságát*”, „*köds hullámszát*”, „*egész ember*”-nek és „*egész költő*”-nek mondja őt. Ám bármilyen elismerőek is ezek a sorok, kurták: egy ügyes műkedvelő meg egy most induló fiatal költő mellé sorolva szólnak a már évtizede alkotó, a bíráló útját is egyengető Gellért Oszkáról. Közvetett kritika ez, sokat levon a szóban nyilvánított elismerés értékéből.

A *cserebogár. Kanizsai Ferenc novelláskönyve* (Világ, 1911. jún. 25, aláírás: K. D.). A bíráló egyértelműen dicséri: az élet ellentéteit ábrázoló, a megriadt kisembereket figyelő, öntudatos biztosságú, sok szempontú, könnyű tollú, éles szemű, fölényes stílusú író könyve ez. A könyvet átlapozva nem értjük a dicsérő jelzőket: népieskedő szopitykézést, kibírhatatlanul locsogó részletezést, izetlenül humorizáló történetkéek ezek, halványan Mikszáthra sandító ilyen kiszólásokkal: „*jól jegyezzük meg*”, „*elképzelhetjük*”, „*ah*”, „*hogyan*”, „*imhol*”, „*hejnye-hejnye*”, „*megkövetem*”, „*beh*”. Kosztolányi utálta az efféle modorosságokat – ez esetben mért dicsért mégis? Talán azért kímélte a *Világ* sűrű tárcaíróját, mert így is ápolni akarta a lappal való jó kapcsolatait?!

Egy teljes névvel aláírt *Nyugat*-beli kritika is elkerülte Réz Pál és munkatársai figyelmét: 1914 (1915. márc. 1.). Írója, Újhelyi Nándor 1914-ben elbeszélésekkel indult, s második műve volt ez 1912–14-ben játszódó „*kortörténeti*” regény. A háború Kosztolányinak is súlyos megrázkódtatás, annyira, hogy módszerétől eltérően tartalmi problémával kezdi kritikáját: nem fogadhatja el a háború megítélését. „*Világnézetében* (ti. a főhősében. Sz. E.) *is van valami az író világnézetéből, aki a háborút általában* (az én kiemelésem. Sz. E.) *szemléli, s nem emberi és erkölcsi, nem a mély és tragikus jelentőségében.*” Kosztolányi – a homo aestheticus – elutasítja ezt a „*néző-élvező-esztéta*” álláspontot. A műben fölvezölt jövő-képhez nincs szava: a háború „*kiégeti a salakot*”, a megmaradók viszont jobbak, erősebbek, összetartóbbak lesznek; jöhet valami „*faji szocializmus*”, a pánturanizmus elsöpri a szlávságot, a társadalmi rend nem változik, csak „*méltányosabb*” lesz; „*sovénkedés, kozmopolitáskodás, függetlenkedés, ultramontánoskodás mint a pelyva szóródnak szét ennek a szélvésznek nyomán, és megteremtí az ifjú Magyarországot... az ifjú magyarság, mely ott van a harctéren...*” A főhősnek, Uthy István írónak a gondolatai ezek, de nem marad meg az elmélkedésnél: önként a háttérre megy, agyonlőni legalább egy orosz katonát.

Beható tartalmi elemzés helyett tehát egyetlen megjegyzést tesz Kosztolányi a regényről, de legalább egyet tesz. A megformálás dicséretet kap: „*kellemes és folyamatos*” olvasmánya a regény, „*záporosan patakzatos*”, mondatai „*színesen ömlenek*”, nyelve „*tisztán és gazdagon magyar*”. De a sok elismerés után egy hosszabb idézet következik annak bizonyítására, mennyire Jókai hatása érzik a stíluson. Valóban. Egy ideig bírjuk az áradó felsorolásokat, a mellérendelő mondatfüzereket, a hősöknek lekerekített mondatokban való bemutatását. De aztán föllázadunk: ezek az emberek gondolkodás és cselekvés helyett ömlengenek, megnyilatkoznak, szónokolnak saját maguknak is, a regény második fele pedig az író által meg nem emésztett vezércikkekből, propagandaszólamokból és újság-

cikk-mondatokból habarodik szöveggé. Kosztolányi minderről nem szól: irgalmas a Jókai-másoló kezdő regényíróhoz.

Ezek a kritikai írások maradtak ki az *Egy ég alatt*ből. Egy kivétellel nem jelentős kortársak nem jelentős műveiről szólnak, velük teljes Kosztolányi Dezső kritikusi arculata, s megmutatják, hogy ő, aki pályája legnagyobb részében elragadtatással dicsért, a kezdő években – noha gyorsan föl hagyott ezzel – nyesni is akart.

Szabó Ernő